

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (4)

Ю.В. Зайончковський

АЗАКСЬКІ СРІБНІ МОНЕТИ ДЖУЧИДСЬКИХ ХАНІВ ШАДИБЕКА ТА ПУЛАДА

Розглядаються основні типи азакських дангів джучидських ханів Шадибека та Пулада; вводяться в науковий обіг не опубліковані раніше типи монет з легендами реверсу «Дарб ал-Джедід Азак» і «Дарб белед Азак ал-Джедід»; надається реконструкція та переклад монетних легенд.

Ключові слова: Шадибек, Пулад, данг, Азак, Азак ал-Джедід.

Проблема статті визначається необхідністю ліквідації існуючих лакун у вивченні пізньоджучидських монет. У ХХІ ст. активізувалося вивчення срібних азакських джучидських емісій, які не були належним чином висвітлені в нумізматичній літературі попереднього часу. Так, О.О. Казаров і А.В. Горлов на XVI Всеросійській нумізматичній конференції зробили доповідь про новий тип данга хана Тимура 814 р.х. [5], М.М. Фомічов опублікував ґрунтовну роботу зі срібних емісій хана Токтамиша [12], Л.Б. Добромислов і А.А. Сізганов на Міжнародному золотоординського форумі в Казані в березні 2013 р. представили дослідження штемпелів азакських срібних монет Токтамиша [3].

Запропонована стаття продовжує дослідження в зазначеному напрямку і розглядає азакські срібні емісії джучидських ханів Шадибека та Пулада, які ніколи не були предметом окремого дослідження. Лише деякі азакські монети цих ханів публікувалися нумізматами XIX–XXI століть.

Аналіз актуальних досліджень слід розпочати з наукової спадщини видатного орієнталіста Х.М. Френа, який наводить одну монету Шадибека чекана Азака з позначенням її як *Rarissim.* [14, с. 366, № 26].

П.С. Савельєв [8, с. 308–309, № 546] без ілюстрації навів і розшифрував легенди «дуже рідкісної азовської монети Шадибека», яка доповнює написи данга, опублікованого Х.М. Френом. Місце карбування на ній позначено як «Белед Азак».

Під № 541 [8, с. 306–307] російський нумізмат також без ілюстрації публікує монету, на аверсі якої стоять титули та ім'я Шадибека, на реверсі – внизу рік 807, над ним – слово شهر і перша буква ^ا від назви міста. П.С. Савельєв не вважає цю емісію азакською, мотивуючи свою точку зору наступним чином: «З міст Золотої Орди буквою ^ا починається один Азов; але тип його монет абсолютно не підходить до цієї, притому ж це власне ім'я ніколи не вживалося з додатком до нього слова شهر», – і робить висновок, що фрагмент легенди, який зберігся на монеті, є, ймовірно, першою половиною топоніму Шехр ал-Джедід [8, с. 307].

Судячи з наведених легенд, у розпорядженні П.С. Савельєва була монета, штемпельно близька до дангів на мал. 1. Можна припустити, що саме цей тип мав на увазі Г.О. Федоров-Давидов, коли писав про «рідкісні монети Азаку карбування Шадибека XV століття», де «перед ім'ям міста стоїть слово Шехр» [10, с. 30].

Мал. 1.1. В = 1,1 г; Р = 14.7x15.7 мм.

Мал. 1.2. [15, № 69095].

Реконструйована монетна легенда цього типу має наступний вигляд:

Av. السلطان العادل / شادی بیك / خان جلد / ٨

Переклад: СУЛТАН СПРАВЕДЛИВИЙ / ШАДИБЕК /
ХАН НЕХАЙ ТРИВАТИМЕ [ЙОГО ПРАВЛІННЯ] / 8

Rs. ضرب / فی / شهر ازاق / سنة ٨٠٧

Переклад: ЧЕКАН / У / МІСТІ АЗАК / РІК 807.

О.К. Марков в «Інвентарному каталозі мусульманських монет Імператорського Ермітажу», підготовленому в 1890-х рр., називає (без надання ілюстрацій) дві срібні азакські монети Шадибека: «Шехр Азак», 807 р.х. [7, с. 494, № 1314] та «Белед Азак», 808 р.х. [7, с. 495, № 1328].

У монографії «Монети Московської Русі» Г.О. Федоров-Давидов подав графічні реконструкції дангів Шадибека, відкарбованих у «Белед Азак» [11, с. 16, 179, № 17, 18]. Монета № 18 була ним датована 801 р.х. Цю реконструкцію включила до своєї компіляції Р.З. Сагдєєва [9, с. 53, № 472].

Є підстави вважати, що Г.А. Федоров-Давидов допустив неточність в атрибуції монети, прийнявши за дату традиційні благі побажання правителю в третьому рядку монетної легенди аверсу. Насправді ним був реконструйований данг чекана «Шехр Азак» 807 р.х. (мал. 2).

Мал. 2.1.

Мал. 2.2.

В.П. Лебедев і В.Б. Клоков опублікували графічну реконструкцію і розписали монетні легенди одного з типів дангів Шадибека з позначенням місця карбування «Белед Азак», датованого 808 р.х. [6, с. 31, № 17].

Зображення та атрибуції азакських дангів зустрічаються у публікаціях монетних скарбів. Так, С.В. Зверев у складі скарбу монет Золотої Орди і Кримського ханства XIII–XV ст. з Московського Кремля під номерами 46 і 47 наводить данги «Азак, 807 р.х.» і «Азак, 808 р.х.» [4, с. 480], які насправді мають у монетній легенді реверсу позначення місця випуску «Шехр Азак» і «Белед Азак» відповідно.

І.В. Волков у скарбі руських і золотоординських монет перших десятиліть XV ст. з Червоноармійського району Республіки Чувашія опублікував скановані зображення дангів Шадибека «Белед Азак, без року» [1, с. 151, № 92] і «Азак, 80. р.х.» [1, с. 151, № 93]. Атрибуція монети № 93 не точна – монета належить до типу, представленого на мал. 1 – «Шехр Азак», 807 р.х.

Підводячи підсумок аналізу вивчення азакських емісій срібних монет Шадибека в науковій літературі, можна констатувати, що в різних дослідженнях були опубліковані данги з позначенням місця випуску «Шехр Азак» та «Белед Азак». На жаль, далеко не всі монети були атрибутовані правильно, що можна пояснити поганим станом збереження і/або прочеканом екземплярів, які були у розпорядженні вчених. Це показує, наскільки обережно і відповідально треба ставитися до визначення джучидських монет XV ст., правильна атрибуція яких неможлива без вивчення необхідної кількості екземплярів задля повної реконструкції легенди.

Метою статті є огляд основних типів азакських емісій дангів джучидських ханів Шадибека та Пулада, введення в науковий обіг не опублікованих раніше типів монет з легендами реверсу «Дарб ал-Джедід Азак» і «Дарб белед Азак ал-Джедід», реконструкція та переклад монетних легенд. Автор ставив перед собою завдання підібрати (наскільки це можливо) зображення

Наукові записки

добре прокарбованих і збережених екземплярів для того, щоб полегшити верифікацію зроблених у статті атрибуцій.

Виклад основного матеріалу доцільно розпочати з відтворення відсканованого зображення недатованого данга Шадибека чекана «Белед Азак» (мал. 3). Враховуючи наведені вище данги Шадибека з позначенням місця випуску «Шехр Азак» (мал. 1), це другий тип азакських монет цього хана.

Мал. 3. В = 1,08 г; Д = 15 мм; [15, № 121924].

Реконструйована монетна легенда цього типу має наступний вигляд:

Av. السلطان العادل / شادی بيك خان

Переклад: СУЛТАН СПРАВЕДЛИВИЙ/ШАДИБЕК ХАН

Rs. ضرب / بلد ازاق

Переклад: ЧЕКАН/ОБЛАСТІ АЗАК

Крім опублікованих дангів Шадибека з позначенням місця випуску «Шехр Азак» і «Белед Азак», автором були вивчені монети, на реверсі яких позначення монетного двору надано як Азак та неопублікований тип, де топонім супроводжується додатковим епітетом «ал-Джедід».

На мал. 4 наведено одноштемпельні данги з позначенням місця випуску «Азак», знайдені в Чугуївському районі Харківської області і в Криму.

Мал. 4.1. В = 1,14 г; Д = 16,5x15 мм

Мал. 4.2. В = 1,07 г; Д = 15,5 мм

Реконструйована монетна легенда цього типу має наступний вигляд:

Av. السلطان / العادل شادی / بيك خان

Переклад: СУЛТАН/СПРАВЕДЛИВИЙ ШАДИ/ БЕК ХАН

Rs. ضرب / ازاق

Переклад: ЧЕКАН/АЗАК.

На мал. 5 наведено данг з легендою реверсу «Дарб ал-Джедід Азак». Аверс монети має стилістичну схожість з лицьовою стороною типу, представленого на мал. 3.

Мал. 5. В = 1,02 г; Д = 15,5 x 14 мм

Av. السلطان العادل / شادی بيك خان

Переклад: СУЛТАН СПРАВЕДЛИВИЙ/ШАДИБЕК ХАН

Монетна легенда реверсу має наступний вигляд:

Rs. ضرب / الجديد / ازاق

Переклад: ЧЕКАН/АЛ-ДЖЕДІД/АЗАК.

На мал. 6 наведено монету, яка має одноштемпельний аверс з описаною вище легендою, але ж у монетній легенді на реверсі позначення місця карбування вказано як «Белед Азак».

Мал. 6. В = 1,05 г

Автором виявлено данги «Ал-Джедід Азака», відкарбовані іншими штемпелями (мал. 7).

Мал. 7.1. В = 1,09 г

Мал. 7.2. В = 1,12 г

У монетній легенді аверсу містяться титули та ім'я Шадибека.

Rs. ضرب / الجديد / ازاق

Переклад: ЧЕКАН/АЛ-ДЖЕДІД/АЗАК.

Відомий ще один тип дангів, який приписується Шадибеку і чекану Азака ал-Джедід [15, № 57631]. Він відтворений на мал. 8.1. Монетну легенду реверсу типу можна реконструювати як «Чекан Азак ал-Джедід».

Rs. ضرب / ازاق / الجديد

Мал. 8.1. В = 1,08 г [15, №57631].

Мал. 8.2. В = 1,09 г.

Що стосується монетної легенди аверсу, то не варто поспішати з безумовним віднесенням цієї емісії до чекану Шадибека. Потрібно як мінімум постаратися виявити нові екземпляри з більш хорошим станом та прочеканом, які дозволять повністю відновити напис лицьової сторони монети.

Переходячи до розгляду азакських дангів Пулада, можна констатувати, що монет цього хана дійшло до нас набагато менше, ніж монет його попередника. Так, станом на червень 2013 р. в електронній базі східних монет zeno.ru було розміщено 48 монет Шадибека і лише 8 монет Пулада. Можна з великою вірогідністю припустити, що обсяги азакських емісій цього хана були менші.

Продовжуючи аналіз нумізматичних досліджень, констатуємо, що азакські срібні монети Пулада не були відомі Х.М. Френу. Жодних спогадів про них немає і в праці П.С. Савельєва.

О.К. Марков в «Інвентарному каталозі мусульманських монет Імператорського Ермітажу» наводить данг «Белад Азак, без позначення дати» [7, с. 498, № 1411] та два примірники монет чекана «Азак ель Махрусе», 816 р.х. [7, с. 498, № 1406]. Монета № 1411 О.К. Маркова є найпоширенішим типом азакських монет Пулада, монети «Азак ель Махрусе» 816 р.х. автору не відомі.

Прорисовку данга, який зберігся в поганому стані, з найменуванням монетного двору «Белед Азак» було наведено Г.О. Федоровим-Давидовим в «Монетах Московської Русі» [11, с. 19, 182, № 52]. Вона також була використана Р.З. Сагдєєвою [9, с. 55, № 490]. На цьому фактично й обмежується вивчення азакських срібних монет хана Пулада в науковій літературі.

На мал. 9 наведено данг Пулада чекана монетного двору «Белед Азак». Виконання монетних легенд реверсу є стилістично близьким до реверсу монети Шадибека цього ж двору, зображеної на мал. 3.

Мал. 9.1. В = 0,82 г; р. = 14 мм.

Мал. 9.2. В = 1,07 г.

Реконструйована монетна легенда цього типу має наступний вигляд:

Av. **السلطان العادل / بولاد خان / جلد ملكه**

Переклад: СУЛТАН СПРАВЕДЛИВИЙ/ПУЛАД ХАН/
НЕХАЙ ТРИВАТИМЕ ЙОГО ПРАВЛІННЯ

Rs. **ضرب / بلد ازاق**

Переклад: ЧЕКАН/ОБЛАСТІ АЗАК

Автору статті вдалося вивчити три типи монет з легендою реверсу «Дарб белед Азак ал-Джедід».

Зображення першого типу цих дангів наведено на мал. 10.

Мал. 10.1. В = 1,08 г; P = 15,7x15 мм.

Мал. 10.2. В = 1,05 г; P = 15 мм.

Мал. 10.3. В = 1,03 г; Р = 14x15 мм.

Пропонована реконструкція монетних легенд має наступний вигляд:

Av. **السلطان / العادل / بولاد / خان**

Переклад: СУЛТАН/СПРАВЕДЛИВИЙ/ПУЛАД/ХАН

Легенда реверсу має палеографічні особливості. У стандартному арабографічному написанні, на думку автора, вона виглядає так:

Rs. **ضرب / بلد ازا / ق الجد/يد**

Переклад: ЧЕКАН/БЕЛЕД АЗА/К АЛ-ДЖАДІД.

На мал. 11 наведено данги «Белед Азак ал-Джадід» з іншою монетною легендою аверсу.

Мал. 11.1. В = 0,97 г; Р = 13 мм.

Мал. 11.2. [15, №69082].

Av. **السلطان / بولاد خان**

Переклад: СУЛТАН / ПУЛАД ХА/ Н.

Rs. **ضرب / بلد ازا / ق الجد/يد**

Переклад: ЧЕКАН/БЕЛЕД АЗА/К АЛ-ДЖАДІД.

На мал. 12 відтворено скановані зображення третього типу дангів Пулада з легендою реверсу «Дарб белед Азак ал-Джедід». Особливістю аверсу цих монет є картуш з різко виступаючими «кутами» й розміщення імені хана в двох рядках, причому початок і кінець імені знаходяться в третьому рядку, а середина – на початку другого рядка монетної легенди.

Мал. 12.1. В = 1,08 г; Р = 16x18 мм.

Мал. 12.2. В = 1.01 г.

Мал. 12.3. В = 1,09 г; Р = 15x14 мм.

Реконструйована монетна легенда цього типу має наступний вигляд:

Av. **بود / السلطان / لا خان**

Переклад: СУЛТАН/ПУЛАД/ХАН.

Rs. **ضرب / بلد از / ق الجدید**

Переклад: ЧЕКАН/БЕЛЕД АЗА/К АЛ-ДЖАДІД.

Таким чином, виділено чотири типи азакських дангів Пулада, з яких лише один був опублікований раніше.

Роблячи загальні **висновки**, необхідно констатувати, що азакські данги Шадибека у монетній легенді реверсу мають позначення місця випуску, написане у формі: «Азак», «Шехр Азак» та «Белед Азак».

Відомі також досить рідкісні данги цього хана з монетною легендою реверсу «Дарб ал-Джедід Азак».

Велика кількість дангів є недатованою; для монетного двору «Белед Азак» відома дата 808 р.х., для «Шехр Азака» – 807 і, можливо, – 808 р.х.

Азакські данги Пулада є недатованими й мають у монетній легенді реверсу позначення монетного двору «Белед Азак» та текст «Дарб белед Азак ал-Джедід».

Інтерпретувати монетні легенди реверсу розглянутих дангів можна за схемою, запропонованою російським вченим Є.Ю. Гончаровим [2, с. 102] – данги «белед Азак» були випущені в «області (окрузі, улусі, вілаєті) Азак», данги «Азак» і «шехр Азак» були відкарбовані на монетному дворі в місті Азак.

Що стосується монетних легенд реверсу «Дарб ал-Джедід Азак» та «Дарб белед Азак ал-Джедід», то епітет «новий», за версією українського нумізмата-дослідника К.К. Хромова [13, с. 154–155], стосується в даному випадку не топоніма Азак, а є характеристикою типу монети («Нова», як на середньовічних західноєвропейських монетах), тобто ці монети відкарбовані за новою, загальноприйнятою в даному регіоні грошово-ваговою системою.

У цій статті було наведено зображення срібних дангів, стан легенд реверсу яких дозволяє провести їхню точну атрибуцію. Перспективи подальших досліджень визначаються тим, що автору відомі екземпляри азакських дангів Шадибека та Пулада, відкарбовані іншими парами штемпелів, монетні легенди яких поки що не можуть бути повністю реконструйовані; вони залишилися поза розглядом у даній роботі як такі, що потребують подальшого вивчення. Знахідки нових комплексів монет і одиничних екземплярів даних емісій дозволять уточнити, доповнити й, можливо, переглянути атрибуції та висновки, зроблені в даній статті.

На закінчення хотілося б висловити щиру подяку за неоціненну допомогу в процесі підготовки статті вченому-досліднику А.О. Брагіну (Санкт-Петербург) та нумізмату В.О. Кравцову (Новоросійськ).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Волков И.В. Клад русских и золотоордынских монет первых десятилетий XV в. из Красноармейского района Республики Чувашия / И.В. Волков // Средневековая нумизматика Восточной Европы. – Вып. 4. – М.: 2012. – С. 132–165.
2. Гончаров Е.Ю. Монетные дворы Улуса Джучидов / Е.Ю. Гончаров // Труды II Международной нумизматической конференции «Монеты и денежное обращение в монгольских государствах XIII–XV веков». – Муром, 2003. – М., 2005. – С. 97–102.
3. Добромислов Л.Б. Некоторые аспекты изучения штемпельных цепочек монет, выпускавшихся в золотоордынском г. Азаке при хане Токтамыше / Л.Б. Добромислов, А.А. Сизганов // Международный Золотоордынский форум. Программа. – Казань, 2013. – С. 16.

4. Зверев С.В. Клад монет Золотой Орды и Крымского ханства XIII–XV веков из Московского Кремля / С.В. Зверев // Московский Кремль XV столетия : [Сб. статей]. Т. 1 : Древние святыни и исторические памятники. – М. : Арт-Волхонка, 2011. – С. 476–483.
5. Казаров А.А. Два новых типа монет золотоордынского хана Тимура : к вопросу о перемещении штемпелей между монетными дворами / А.А. Казаров, А.В. Горлов // XVI Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений. – Санкт-Петербург : Издательство Государственного Эрмитажа, 2011. – С. 77–79.
6. Лебедев В.П. Денежное обращение Сарая и его округа после 1395 года / В.П. Лебедев, В.Б. Клоков // Древности Поволжья и других регионов. Сборник статей. – Вып. V. Нумизматический сборник. Т. 4. – Москва : Нумизматическая литература, 2004. – С. 23–75.
7. Марков А.К. Инвентарный каталог мусульманских монет Императорского Эрмитажа / А.К. Марков – Санкт-Петербург, 1896. – 879 с.
8. Савельев П.С. Монеты Джучидские, Джагатайские, Джелаиридские и другие, обращавшиеся в Золотой Орде в эпоху Тохтамыша (с 10-ю таблицами рисунков) / П.С. Савельев // Записки Императорского археологического общества. – Т. XII. – Выпуск первый. СПб : Типография А. Траншеля, 1865. – 326 с. и X таблиц.
9. Сагдеева Р.З. Серебряные монеты ханов Золотой Орды / Р.З. Сагдеева – М., 2005. – 78 с.
10. Федоров-Давыдов Г.А. Денежное дело Золотой Орды / Г.А. Федоров-Давыдов – М. : Палеограф, 2003. – 352 с.
11. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты Московской Руси. (Москва в борьбе за независимое и централизованное государство) / Г.А. Федоров-Давыдов – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 224 с.
12. Фомичёв Н.М. О реконструкции полных изображений оттисков азакских штемпелей для чеканки дирхамов Тохтамыша / Н.М. Фомичёв // Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма. – Вып. IV. – Севастополь-Тюмень, 2012. – С. 259–273.
13. Хромов К.К. К проблеме интерпретации эпитета ал-Джедид на джучидских монетах / К.К. Хромов // Восточная нумизматика в Украине. – Часть III. Улус Джучи, Крымское ханство и сопредельные государства в XIII–XVIII веках. Сборник публикаций. – К. : Логос, 2013. – С. 153–157.
14. Fraehnii Ch.M. Recensio numorum Muhammedanorum. / Ch.M. Fraehnii. – Petersburg : Academiae imp. scient. Petropolitanae, 1826. – 745 p.
15. Oriental Coins Database zeno.ru. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zeno.ru>.

Заёнчковский Ю.В. АЗАКСКИЕ СЕРЕБРЯНЫЕ МОНЕТЫ ДЖУЧИДСКИХ ХАНОВ ШАДИБЕКА И ПУЛАДА

Рассматриваются основные типы азакских дангов джучидских ханов Шадибека и Пулада; вводятся в научный оборот неопубликованные ранее типы монет с легендами реверса «Дарб ал-Джедид Азак» и «Дарб белед Азак ал-Джедид»; даётся реконструкция и перевод монетных легенд.

Ключевые слова: Шадибек, Пулад, данг, Азак, Азак ал-Джедид.

Zaenchkovsky Y. AZAKSIE SILVER COINS AND JOCHID KHANS SHADYBEKOV PULAD

Basic types of Azaq's dangs of Juchid khans Shadi Beg and Pulad are analyzed, unpublished types of coins with reverse legends «Darb al-Jadidah Azaq» and «Darb beled Azaq al-Jadidah» are published, reconstructions and translations of coin legends are given.

Keywords: Shadi Beg, Pulad, Azaq, Azaq al-Jadidah.